

Наталія Жуган

кандидат філологічних наук, викладач,
Черкаський державний бізнес-коледж
<https://orcid.org/0000-0001-9874-1867>
nzhugan@ukr.net

Олексій Оскірко

кандидат філологічних наук, доцент кафедри гуманітарних та
природничих дисциплін,
Міжрегіональна академія управління персоналом
<https://orcid.org/0000-0001-8486-9173>
pavlovich-@ukr.net

СПОСОБИ НОМІНАЦІЇ ТКАНИН І ВИРОБІВ У СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ

Анотація: У статті, зібраному на діалектному матеріалі говірок середньонаддніпрянського ареалу української мови, проаналізовано лексико-семантичні групи назв тканини і полотна, його частин і різновидів та дій, пов'язаних з їхнім виготовленням та назв виробів ткацтва. Ці лексико-семантичні групи формують репрезентанти таких сем: 'тканина (загальна назва)'; 'полотно (загальна назва)'; 'шматок полотна'; 'поздовжній край полотна'; 'поздовжній край полотна, що не зрізають'; 'вибілене полотно'; 'білити полотно'; 'полотно в 4 пасма'; 'полотно у 8 пасом'; 'полотно у 9 пасом'; 'полотно в 10 пасом'; 'полотно в 11 пасом'; 'полотно у 12 пасом'; 'полотно в 13 пасом'; 'клочкове полотно'; 'товсте полотно'; 'грубе полотно з найгіршого ґатунку прядива'; 'полотно середнього ґатунку прядива'; 'тонке полотно з найкращого ґатунку прядива'; 'товста тканина'; 'погана, рідка тканина'; 'бавовняна тканина'; 'тканина з чистих вовняних ниток'; 'тонка паперова тканина'; 'бавовняна тканина'; 'набивна тканина'; 'наводити ворсу'; 'тканина, що не має ворсу на сукні'; 'тканина, що має ворс на сукні'; 'просте сукно'; 'сукно без ворсу'; 'сукно з ворсом'; 'сукно різного кольору', 'самотканий, виготовлений із домашнього полотна'; 'виріб, зроблений з тонкого полотна'; 'виріб, зроблений із товстого полотна'; 'рядно – вид простирадла з конопляної або лляної пряжі'; 'рядно на ліжку, що підстилають під перину'; 'рядно, яким

укриваються'; 'рядно, яким застилають лаву'; 'рядно, яким застилили підлогу'; 'виріб, зроблений із набивної тканини'; 'виріб, зроблений із білого сукна'.

У процесі дослідження представлено особливості репрезентації, з'ясовано структурно-семантичну організацію, простежено особливості номінативних процесів цих груп лексики, виявлено системні зв'язки досліджуваних номенів. Зафіксовано лексеми, що виникли шляхом морфологічної чи семантичної деривації; аналітичні назви – атрибутивні й субстантивні словосполучення; пропозитивні – у формі речення. Однослівні найменування збережені у свідомості діалектоносіїв незважаючи на архаїзацію самих реалій, а складені – здебільшого є субститутами, які виникли у зв'язку з архаїзацією в пам'яті інформантів спеціалізованих назв. Загальноновживані лексеми, що набули термінологічного значення, відображають словотворчі можливості говіркового мовлення та динаміку лексичного складу. Засвідчено номени, які мають у середньонаддніпрянських говірках різні словотвірні, фонетичні, акцентуаційні та граматичні варіанти.

Ключові слова: сема, репрезентант, лексема, термін, номен, семантика, варіант, лексико-семантична група, семантична мікрогрупа

Nataliia Zhuhan

Candidate of Philological Sciences, Lecturer,
Cherkasy State Business College
<https://orcid.org/0000-0001-9874-1867>
nzhugan@ukr.net

Oleksii Oskirko

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the
Department of Humanities and Natural Sciences Interregional,
Academy of Personnel Management
<https://orcid.org/0000-0001-8486-9173>
pavlovich-@ukr.net

METHODS OF NOMINATION OF FABRICS AND PRODUCTS IN THE MIDDLE DNEIPER DIALECTS

Summary: The article, collected on the dialect material of the dialects of the Middle Dnieper area of the Ukrainian language, analyzes the lexical and semantic groups of names of fabrics and cloth, its parts and varieties and actions related to their manufacture and names of weaving products. These lexical-semantic groups form representatives of the following families: 'fabric (common name)'; 'canvas (common name)'; 'a piece of cloth'; 'longitudinal edge of the canvas'; 'longitudinal edge of the non-cutting fabric'; 'bleached canvas'; 'whitewash the canvas'; 'canvas in 4 strands'; 'canvas in 8 bands'; 'canvas in 9 bands'; 'canvas in 10 bands'; 'canvas in 11 bands'; 'canvas in 12 bands'; 'canvas in 13 bands'; 'canvas rags'; 'thick canvas'; 'coarse cloth of the worst kind of yarn'; 'medium yarn fabric'; 'thin cloth of the best kind of yarn'; 'thick fabric'; 'bad, liquid fabric'; 'cotton fabric'; 'fabric of pure woolen threads'; 'thin paper cloth'; 'cotton fabric'; 'printed fabric'; 'to bring hair'; 'fabric that has no lint on the dress'; 'fabric with pile on the dress'; 'simple cloth'; 'lint-free cloth'; 'pile cloth'; 'cloth of different colors'; 'hand-woven, made of home canvas'; 'a product made of thin cloth'; 'a product made of thick cloth'; 'row - a type of sheet made of hemp or linen yarn'; 'row on the bed, under the duvet'; 'rows of shelters'; 'rows that cover the lava'; 'in a row, which covered the floor';

'a product made of printed fabric'; 'a product made of white cloth'. In the course of the research the peculiarities of the representation are presented, the structural-semantic organization is clarified, the peculiarities of the nominative processes of these vocabulary groups are traced, the systemic connections of the studied nouns are revealed. Tokens that arose by morphological or semantic derivation are recorded; analytical names - attributive and substantive phrases; propositional - in the form of a sentence. Monosyllabic names are preserved in the minds of dialect speakers despite the archaization of the realities themselves, and compound names are mostly substitutes that arose in connection with the archaization in the memory of informants of specialized names. Commonly used tokens, which have acquired terminological significance, reflect the word-forming possibilities of speech and the dynamics of lexical composition. Nouns with different word-formation, phonetic, accentuation and grammatical variants in the Middle Dnieper dialects are attested.

Key words: sema, representative, lexeme, term, nomination, semantics, variant, lexical-semantic group

1. Вступ

Особливу зацікавленість у науковців викликає термінологія народних ремесел. Деактуалізація ткацького ремесла в наш час зумовлює незворотні зміни в репертуарі та функціонуванні цієї терміносистеми, що спонукає до докладного опису складу та семантики його одиниць, виявлення системних відношень компонентів, архаїчних елементів і динамічних процесів у лексико-семантичному рівні діалектної мови. Тому дослідження тематичних груп лексики, процесів трансформа-

ції її структурного складу й семантики є актуальним у сучасному мовознавстві.

Новизна теми полягає в тому, що виокремлено та проаналізовано лексико-семантичні групи назв тканини і полотна, його частин і різновидів та дій, пов'язаних з їхнім виготовленням, та виробів ткацтва середньонаддніпрянського діалекту, вирізнено власне терміни та субститути, що набули спеціалізованої семантики, обґрунтовано термінологічний статус лексем.

Метою статті є показати зміни в репертуарі та семантиці ткацької лексики на прикладі лекси-

ко-семантичної групи назв зрядь, пов'язаних із тканинним, засвідчених у середньонаддніпрянських говірках на початку ХХІ ст. та зіставити їх з іншими фіксаціями. У роботі використано описовий метод для інвентаризації, систематизації та інтерпретації зафіксованого матеріалу, який поєднано з компонентним аналізом (для структурування лексичного значення слова й визначення мінімальних семантичних складників (сем), виявлення словотвірної будови компонентів семантичних мікрогруп), зіставним (для вирізнення спільних і відмінних рис між досліджуваними говірками та порівняння різночасових свідчень, щоб установити динаміку компонентів народної терміносистеми ткацтва); структурним (для з'ясування будови мовних одиниць).

2. Лексико-семантична група назв тканини і полотна, його частин і різновидів та дій, пов'язаних з їхнім виготовленням

Сему 'тканина (загальна назва)' реалізують лексеми *тка'нина* (Мд, Хл, Лп, Вл, Влх, Сгн, Гл, Пп, ВБ, Дв, Сч, Влш, Івх, Жт, ТР, Шш, Вн, Др, Мск, См, Зв, Гл, Окс, Дбр, Ул), *ткан'* (Влш), *полот'но* (Лз, Бб, Мд, Хл, Лп, Вл, Влх, Сгн, Гл, Пп, ВБ, Дв, Сч, Влш, Івх, Жт, ТР, Шш, Вн, Др, Мск, См, Зв, Гл, Окс, Дбр, Ул). У словниках української мови *тканина* «виріб, виготовлений у процесі ткання на ткацькому верстаті» (Busel, 2005, р. 1455), «ткань» (Hrinchenko 1907–1909, IV, р. 267). Репрезентанти цієї семи живані для найменування тканини з фабричного та домашнього виготовлення, однак назва *полот'но* функціонує здебільшого на позначення тканини домашнього виготовлення.

Сема 'полотно (загальна назва)' представлена лексемою *полот'но* (в усіх говірках), *полот'нина* (Мр), *оди'нац'атка* (Вр), *ди'с'атка* (Вр, Влш, Влх), *ди'с'аток* (Дв), *ос'нова* (Сч), серед яких узагальненою назвою є лексема *полот'но*, а інші позначають його різновиди. Найбільшу функціональну активність має лексема *полот'но* як твірна для назви його частини – *полот'нина*. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови засвідчена *полотнина* «1. Невеликий шматок тканини (перев. білої); 2. розм. Домоткане полотно»

(Bilodida, 1970–1980, VIII, р. 97). Лексеми *одинац'атка*, *десятка* «полотно в 11 пасмъ», «полотно в 10 пасмъ» (Hrinchenko, 1907–1909, III, р. 39; I, р. 373). Отже, маніфестанти *полот'но*, *полот'нина*, *оди'нац'атка*, *ди'с'атка*, *ос'нова* належать до терміносистеми ткацтва, а номен *ди'с'аток*, очевидно, субститував назву *ди'с'атка* за подібністю звукової оболонки.

Сема 'шматок полотна' реалізована номенами *полот'нина* (Ан, Мр), *су'вой* (Ан), *к'линик* (Мд), *шмат* (Лз, Мд), *шма'ток* (Хл, Мд, Бзб, Кн, Лн), *губка* (Зкр), *ку'сок* (Нб, Мд), *ку'соч'ок* (Дв), *крам* (Мр), *ко'лода* (Кр), *ар'шин* (Нст, Кр, Мр), *гар'шин* (Сч), *саже'н'* (Тн). Власне термінами цієї семантичної мікрогрупи вважаємо назви *полот'нина*, *шмат*, *шма'ток*, *ку'сок*, *ку'соч'ок*, зокрема, лексема *полотнина* функціонує в українській мові ще з ХІХ ст., що засвідчено в «Словарі» Б. Д. Грінченка (Hrinchenko, 1907–1909, II, р. 287). Одним зі значень лексеми *кусок* є «відріз певного розміру (про тканину і т. п.)» (Bilodida, 1970–1980, IV, р. 416). Інші найменування – субститути, порівняймо: ССУМ *крам* «тканина» (Bilodida, 1970–1980, IV, р. 322), *клин* «вузька трикутна смуга тканини, що є частиною одягу» (Busel, 2005, р. 545). Лексеми *аршин*, *сажень* означають «давню східнослов'янську міру довжини», а *сувой* – «шматок полотна або іншої тканини певної довжини, що його зберігають згорнутим у трубку» (Busel, 2005, р. 42, 1284, 1410). Номен *губка* зафіксовано ще в ХІХ ст. і «употребляется как мѣра полотна» (Hrinchenko, 1907–1909, р. 336). Отже, більшість лексем цієї семи є власне термінами ткацтва (*полот'нина*, *шмат*, *шма'ток*, *к'линик*, *ку'сок*, *ку'соч'ок*, *губка*). Маніфестанти *ар'шин*, *гар'шин*, *су'вой*, *саже'н'*, *крам* набули спеціалізованого значення в текстах про ткацтво. Номен *ко'лода*, імовірно, асоціюється в діалектоносіїв за формою, в якій зберігали частину полотна.

Невеликий номінативний ряд утворюють репрезентанти сем 'поздовжній край полотна': *пруг* (Рг, Окс, Сгн, Др, Сч, Мд), *край* (Дв), *к'ромка* (Ан), *ру'бец'* (Лз); та сема 'поздовжній край полотна, що не зрізають': *пруг* (Сч, Мр, Врш), *пруг'івка* (Гл), *ру'бец'* (Нб). Лексема *пруг* має значення «вузька поздовжня смужка по краю тканини» (Busel, 2005, р. 1181), а *кромка* – «окраець» (Chubinskiy, 1873, р. 310). Отже, до власне термінів належать номен-

ни *пруг*, *пру*з'ївка, а інші (*край*, *кромка*, *рубец*) субституєвали забуті назви.

Сему 'білити полотно' репрезентовано дієсловами *білити* (Мд, Мр, Лп, Кл, Хл, Мл, Нб, Жт, См), *біліти* (Влш), *вибілюват*' (Дв, Мд), *отбілюват*' (Лзр, Лн) та реченням *п'ражиц'а полотно* (Сч). Лексема належить до термінології ткацтва, що підтверджують фіксації в словниках: *білить* «о полотнѣ: делатѣ бѣлымъ, бѣлитъ (на сонцѣ)» (Hrinchenko, 1907–1909, I, p. 65), *біліти* «доводити до білого кольору, вибілювати у воді й на сонці (полотно і т. ін.)» (Bilodida, 1970–1980, I, p. 182). В одній із північно-західних говірок досліджуваного ареалу зафіксовано словосполучення *п'ражиц'а полотно* (Сч), що, імовірно, означає перебувати в якомусь жаркому місці. Отже, йдеться про вибілювання полотна на сонці.

Вибілювання полотна та валу відбувалося у два етапи: *на сонці*' (Зв, Тн, Кр, Вл, Лзр, Мск, Др, Ул, ДВ, Жт, Івх, Кл, Кз, Лщ, Нст, Пп, Рг, Сб) та шляхом зоління – *золили* (Дрб, Вс, Лп), для чого використовували *поп'іл* (Бз, Вр, Дв, Мрн, Зл, ТР, Глз, Бб, Чв, Б, Влш, ВБ, Вн, Сч, Вшн, Глк, Окс), *золю* (Лзр, Дбр), *кур'ач'і кіз'аки* (Лн, Кр). Попелом найчастіше вибілювали взимку: використовували великі ємкості (жлукто, ночви) і розвішували на морозі, а навесні та влітку – мочили у воді (у річці, ставку) і розкладали на березі: *як ми'ні біліти полотно / а там отож р'іч'ка / а коло р'іч'ки / ну як його / така трава / і ото на трав'і сушили / йа його і не перевертала / бистро висихає на сонці / об'азат'ілно буде з одного боку біліше* (Кл); *умочували в:оду / париц'а / тоді знову вибіваймо той поп'іл і знову / тоді розвішували на морозі* (Дбр).

Сему 'вбілене полотно' реалізують лексеми *білі*' (Хл), *біліє* (Зл, Лп), словосполучення *біліне полотно* (Нх), *біліне полотно* (Лз), *убіліне полотно* (Гл), *отбілюване полотно* (Лн, Бб), *вбіліне полотно* (Врш), *вбіліне полотно* (Жт) та речення *біліли полотно* (Жт, Мр, Лзр), *убіліц'а полотно* (Др), *вибілювалос'а полотно* (Сч). Репертуар номінативних одиниць переважно сформований із двослівних найменувань, у яких семантично навантаженим є ад'єктивованій дієприкметник, що вказує на ознаку за дією *біліти* (*вбіліти*, *відбіліти*). Номен *білі*' вказує

на ознаку ниток (білі нитки), що перенесено на виріб, зроблений із таких ниток.

Назви тканини, яку виготовляли під час ткацтва, розрізняють за кількістю пасом: сему 'полотно в 4 пасма' реалізовано лексемами *рушніки* (Ст), *полотно* (Лзк, Рг), *чотири губки* (Лзк); 'полотно у 8 пасом' – *р'адно* (Л, Ст), *р'адови'на* (Влш, Ст), *штак* (См), *в'ісім пасом* (Зкр); 'полотно в 9 пасом' – *де'віятка* (Мд), *р'адно* (Лз, Дм), *р'адн'ане* (Сгн), *м'ішко'ве* (Сгн); 'полотно в 10 пасом' – *де'с'атка* (Врш, Влх, 40, Жт, Мд, Сч, Дбр, Дв, Влш, Нст, Мск, Лщ, Пп), *де'с'атниц'а* (Вшн), *р'адно* (Лз, Дм), *рушнікове* (Ст), *густе* (Врш) та словосполучення *в'де'с'ат'пасом* (Гл, Мл), 'полотно в 11 пасом' – *одинац'атка* (Врш), 'полотно в 12 пасом' – *два'нац'атка* (Мд, Нст, ТР, Івх), *два'нац'ат'пасм'ів* (Жт), *два'нац'ат'пасом* (Л), 'полотно в 13 пасом' – *тринац'атка* (Сч, Влш, Пп, ТР). Найуживанішими є номен, утворені від числівників за кількістю пасом у полотні: *де'віятка*, *де'с'атка*, *де'с'аток*, *де'с'атниц'а*, *одинац'атка*, *два'нац'атка*, *тринац'атка*, рідше це загальна назва *полотно* й найменування виробів *рушніки*, *р'адна*, *р'адови'на*, субстантивовані прикметники *рушнікове*, *р'адн'ане*, *м'ішко'ве*, *густе*, іменник *штак* та словосполучення *чотири губки*, *в'ісім пасом*, *в'де'с'ат'пасом*, *два'нац'ат'пасм'ів*, *два'нац'ат'пасом*. Номен *штак* зафіксовано в словнику Б. Д. Грінченка із семантикою «часть ткацького станка» (Hrinchenko, 1907–1909, IV, p. 512).

Незначну кількість номенів фіксуємо також для реалізації сем 'кличкове полотно': *порт* (Гл), *м'ішки* (Окс), *з'клич'а* (Окс), *клич'кові р'адна* (Врш, Дбр); 'повісяне полотно (більш тонке, ніж кличкове)': *хо'роше* (Лз), *тонк'і нитки* (Гл); 'тонке полотно': *крам* (Жт, Тн, Лп), *тонке* (Гл), *з'п'лоскон'і* (Нх), *на со'роч'ку* (Врш, Дв); 'товсте полотно': *товсте* (Сб, Врш), *г'рубе* (Гл), *г'рубше* (Івх), *р'адно* (Зл, Влш, Лн, ТР), *рад'но* (Рг, Жт, Івх), *радови'на* (Рг, Окс), *рад'уш'ки* (Дв), *кодр'а* (Зкр, Лзк), *скате'р'т'і* (Зкр), *з'мат'ірки* (Кн, Мрн). Лексема *порт* зафіксована в «Словаре українського язика» із семантикою «пеньковая (или льняная) нитка въ шерстяной матеріи или сукнѣ» (Hrinchenko, 1907–1909, III, p. 355).

Отже, на позначення виду полотна зафіксовано терміоеlementи *порт*, *білі*', прикметни-

кові субститути *хо'роше, тон'ке, б'іле*. Однослівні номени та їхні граматичні форми вказують на якість волокна, із якого виготовлено полотно, чи на виріб. Репертуар номінативних одиниць розширюють і числівниково-іменникові конструкції, атрибутивні словосполучення, де семантично навантажений перший компонент, що вказує на ознаку тканини за якістю матеріалу, із якого її виготовлено. У досліджуваних говірках не зафіксовано номенів на позначення згрібного полотна, найтовщого полотна.

За ДО «якість прядива» виокремлюємо семи 'тонке конопляне полотно з найкращої якості прядива', що репрезентована назвами *тон'ке* (Лз, Вл), *гарне* (Гл), *оди'нац'атка* (Пп, Сч), *пер'кал'* (Глз, Нст, Тн, Ул), *по'б'ілка* (Мд); 'грубе конопляне полотно середньої якості' – *се'ред'н'е* (Лз), *де'с'атка* (Врш); 'грубе конопляне полотно з найгіршого ґатунку прядива' представлено номенами *вал* (Ан), *з'рубне* (Лз), *пор'тове* (Гл), *р'ад'но* (Мд, Лзк, Зкр), *рад'но* (Зл), з *о'т'и'в* (Врш). Номен *пер'каль* «тонка дешева бавовняна тканина» (Bilodida, 1970 – 1980, VI, р. 321) є субститутом назви тонкого полотна. Номінації *оди'нац'атка, де'с'атка, вал, тон'ке, гарне, се'ред'н'е, з'рубне, пор'тове* та прийменниково-відмінкова словоформа з *о'т'и'в* вказують на якість ниток, із яких виготовлене полотно. Найменування *р'ад'но, рад'но* вжиті на позначення готового виробу з волокна найгіршого ґатунку.

Як бачимо, розрізнення полотна за ДО «якість волокна» виявлене лише в кількох говірках середньонаддніпрянського ареалу; серед засвідчених репрезентантів зрідка трапляються власне терміни, а здебільшого загальноновживані слова – субститути, що сигналізують про зменшення обсягу знань діалектоносіїв про ткацьке ремесло.

Сема 'товста тканина' має такий репертуар назв: *вал* (Кз, Зкр, Дбр), *валова* (Лз), *р'ад'но* (Зв, Мд, Зкр, Нх, Дбр, Лн, Дв), *рад'но* (Сч, Івх), *р'ад'на* (Врш, Дв, Жт), *рад'на* (Зл), *р'ад'вина* (Бб, Дв), *рад'вина* (Влх), *р'ад'вин:е* (Бб), *р'ад'ушки* (Дв), *п'ит'кан':а* (Мд), *м'ішо'вина* (Хл), *руши'шки* (Стн), *із'порту* (Гл), *товста п'р'аж* (Врш). Більшість найменувань тканини вказують на її призначення (*р'ад'но, рад'но, р'ад'на, рад'на*) або пряжу, із якої її виготовлено (*вал, валова, із'порту,*

товста п'р'аж), чи називають уже готовий виріб (*р'ад'вина, рад'вина, р'ад'вин:е, р'ад'ушки*).

Сему 'погана, рідка тканина' реалізовано лише в трьох говірках лексемою *р'ідка* (Гл, Лз, Дбр), яка вказує на те, що така тканина погана внаслідок некваліфікованого виробництва.

Сема 'тканина з льону' спорадично реалізована номенами *л':он:а* (Зв, Гл, Лз), *л':ан:а* (Врш), *л':ан:е* (Мр), з *л'ону* (Дв, Лзк), *л':ан:е полот'но* (Мр), *л'он на полот'но* (Мл).

Репрезентантами семи 'тканина з валу' є *вал* (Лз, Дм), *вало'ва* (Бб, Врш), *р'ад'но* (Хл, Гл), *рад'но* (Жт, Сч, Гл), *р'ад'на* (Дбр, Зкр), *м'ішо'к* (Жт, Гл), *м'іш'ки* (Дбр).

Отже, однослівні найменування (*л':он:а, л':ан:е, вал, вало'ва*) та словосполучення (*л':ан:е полот'но, л'он на полот'но*) вказують на рослину, із якої виготовляли тканину, чи на якість волокна. Для репрезентантів зазначених сем характерний семантичний синкретизм, унаслідок чого виникає полісемія у межах цієї лексико-семантичної групи: *вал* 'тканина з валу', 'товста тканина'; *р'ад'но, рад'но* 'товсте полотно', 'грубе конопляне полотно з найгіршого ґатунку прядива', 'товста тканина', 'тканина з валу'.

У середньонаддніпрянських говірках не зафіксовано лексем на позначення бавовняної тканини, тканини з чистих вовняних ниток, тонкої паперової тканини, бавовняної тканини, набивної тканини, оскільки на досліджуваній території не розводили овець задля виготовлення з їхньої шерсті ниток. Оскільки з шерсті вдома не робили тканини (її «валяли у спеціальних валяшах»), відсутня й лексична реалізація сем 'наводити ворсу', 'тканина, що не має ворсу на сукні', 'тканина, що має ворс на сукні', 'просто сукно', 'сукно без ворсу', 'сукно з ворсом', 'сукно різного кольору'.

Отже, лексико-семантична група назв тканини й полотна, його частин і різновидів та дій, пов'язаних із їхнім виготовленням, репрезентована однослівними назвами і словосполученнями. Серед зафіксованих номенів виявлено фонетичну варіативність (*р'ад'но – рад'но, р'ад'вина – рад'вина, ар'шин – гар'шин, б'ілине полот'но – б'іл'ане полот'но*), що засвідчує диференціацію досліджуваних говірок, словотвірну (*ку'сок – ку'соч'ок, шмат – шма'ток, пруг – пруг'івка, полот'но – полот'нина, р'ад'но – р'ад'вина*). Уживання двослів-

них найменувань спонукає мовців дати більш докладну характеристику предмета, побудованою за схемою іменник + прикметник, де прикметник указує на якість ниток, із яких виготовлено полотно чи тканину (*товста н'р'ажа*, *л'ан:е полот'но*). Для назв цієї лексико-семантичної групи характерний синкретизм: *р'адно*, *рад'но*, *радови'на* – ‘товсте полотно’, ‘товста тканина’, унаслідок чого більшість номенів багатозначні. В аналізованій лексико-семантичній групі домінують лексеми, що належать до термінології ткацтва чи суміжних виробничих сфер, але засвідчено й специфічні утворення (*н'ражи'ца'а полот'но* – ‘білити полотно’).

3. ЛСГ назв виробів ткацтва

Сему ‘самоткане, виготовлене з домашнього полотна’ репрезентовано номенами *домот'кане* (Бб, Зл, Гл), *само'робне* (Ул), *самот'кане* (Мрн). Складні найменування утворені від основ *сам-*, *дім-*, *тка-*, *роб-*. Композити відображають особливості реалії, підкреслюючи її характерні риси. Назви *домотканий* «вироблений в домашніх умовах кустарним способом», *саморобний* «зроблений власноручно, виготовлений кустарним способом» (Busel, 2005, р. 317, 1291). У словнику Б. Д. Грінченка *домотканий* «домашняго тканья», *саморобний* «самодѣльный, домашнего приготовления», *самотканий* «собственного, домашнего тканья» (Hrinchenko, 1907–1909, I, р. 420; IV, р. 100, 101). Невелика кількість репрезентанів семи свідчить про те, що назва усталена у свідомості мовців. Водночас діалектоносії використовують загальні та конкретні найменування виробів, що їх виготовляли з домотканого полотна: *од'аг* (Вб), *б'іл'о* (Бб, Нб), *со'роч'ка* (Бб, Лп, Врш, Хл, Гл, Кн, Лн, Бз), *сп'ідниці'а* (Лзк), *н'лат'а* (Гл), *х'вартух* (Кл), *с'п'ідн'е* (Окс, Мрн), *ковдр'а* (Зкр), *код'ра* (Лзк), *р'ад'но* (Гл, Зл, Дв, Нх, Глз), *р'аднина* (Др), *р'адови'на* (Тр, Окс, Дм, Дв, Пп, Рг), *р'адов'і'на* (Л, Вн), *прост'ол* (Бзб), *ска'терка* (Сч), *ко'л'жух* (Мр). Мовці часто вживають форму множини, оскільки, імовірно, мають на увазі, що з полотна виготовляли не один виріб, а кілька: *со'роч'ки* (Лз, Дм, Пп, Мр, Мд, Мл, Лн, Хл, Врш, Гл), *со'роч'ки* (Дв, Мск, Зл, Влш, Лн, Тр, Глз, Бб, Чв, Вб, Вн, Сч,

Вшн, Глк, Окс), *сп'ідниці'и* (Дв, Дм, Мск, Зкр, Дбр, Лз), *сп'ідниці'и* (Сч, Глм), *спод'ниці'и* (Дв, Кл, Кн, Вл, Влш, Глз, Бб), *рушини'ки* (Лп, Др, Нб, Вн, Тр, Нх, Кл, Мл, Гл, Кр, Мрн, Шп, Івх, Лзр), *кал'сони* (Сгн), *жа'кети* (Мрп, Гл, Кл, Вб, См), *шта'ни* (Гл, Глм, Лщ, Окс), *п'ити'таники* (Мск, Зкр), *пош'таники* (Хл, Чв), *р'адна* (Дм, Вр, Дв, Мск, Зл, Влш, Лн, Тр, Глз, Бб, Чв, Б, Вб, Вн, Сч, Вшн, Глк, Окс), *рад'на* (Мр, Лп, Кл, Хл, Мл, Нб, Жт, См), *р'ад'овини* (Івх), *рад'уш'ки* (Рг, Окс, Сгн, Др), *до'рожки* (Жт, Окс, Вш), *прост'олки* (Вс, Вшн, Лзр), *зас'т'олки* (Лзр), *торби* (Гл, Кн), *м'іш'ки* (Мд, Х, Гл, Жт, Івх, Окс, Зв, Зл, Шп, Дбр), *с'кате'р'т'и* (Чв, Глз, Бб), *скатер'ки* (Зл, Гл), *сумки* (Пп).

Диференціюють досліджувані говірки репрезентанти семи ‘рядно – вид простирадла з конопляної пряжі’, що представлена лексемами *р'ад'но* (Зв, Тн, Кр, Вл, Лзр, Мск, Др, Ул, Дв, Жт, Івх, Кл, Кз, Лщ, Нст, Пп, Рг, Сб), *рад'но* (Ул, Нст, Жт, Пп, Зл, Вшн, Окс, Дбр, Гл, Дв, Ів), *р'адови'на* (Дм, Дв, Врш), *радови'на* (Тр, Рг, Окс), *р'адов'і'на* (Тр), *радов'і'на* (Л). У словниках української мови слово *рядно* має значення «толстая пеньковая ткань, родъ плотной и толстой дерюги, родъ простыни или одѣяла изъ такой ткани» (Hrinchenko, 1907–1909, IV, р. 92), «вид простирадла або покривала з ряднини» (Busel, 2005, р. 1281); *рядовина* «1) Дерюга, грубый холстъ, употребляющійся на рядна, скатерти, мѣшки и пр. различные сорты рядовини: дорожки – полосатая на некрашенной основѣ и крашенномъ уткѣ; мішкова – для мѣшковъ, шириной 12 вершковъ; в сосонки – плотная, особливо вытканная и пр. 2) Худшій сортъ сукна» (Hrinchenko, 1907–1909, IV, р. 92 – 93); «1. Груба тканина з валу, що йде на рядна, мішки і т. ін. 2. Поганой якості сукно, рідка тканина» (Busel, 2005, р. 1281). Як бачимо, обидві лексеми – *р'ад'но*, *р'адови'на* – належать до власне термінів ткацтва, однак друга з них має ширше значення, адже саме з рядовини робили рядна.

За ДО «призначення» виокремлюємо такі семи: ‘рядно на ліжку, що підстилають під перину’; ‘рядно, яким укриваються’; ‘рядно, яким застилають лаву’; ‘рядно, яким застилали підлогу’.

Сему ‘рядно на ліжку, що підстилають під перину’ представлено номенами *р'ад'но* (Бб, Дм, Пп, Мрп, Врш, Мд, Гл, Влш, Кр, Зкр, Лзк, Лн, Лщ, Глм, Чв, Вс), *рад'но* (Вн, Влх, Сч, Зл, Івх, Пп, Тр, Ів), *ра-*

дови^лна (Рг, Б, ТР), р'ад^лнинка (Нх), рад'ушка (Ів), вал (Дм), п'ростин' (Лп) та словосполученнями, що уточнюють призначення рядна, – б'іл'і р'адна (Лз), р'ад^лно на п'ост'іл' (Т). Лексема *ряднинка* зафіксована в Великому тлумачному словнику української мови як зменшено-пестлива форма від *ряднина* «1. Цупке домоткане полотно з конопляної або лляної пряжі. // Одяг із такої тканини. 2. Те саме, що і рядно», а *рядюжка* – «зменшене до рядюга» (Busel, 2005, р. 1281).

Сема 'рядно, яким укриваються' реалізована лексемами р'ад^лно (Мрп, Врш, Мд, Мл, Дв, Хл, Гл, Лн, Кл, Лз, См, Лщ, Сб, Сгн), рад^лно (Жт, Тн, Ів, Вн, ТР, Івх, Пп), р'ад^лнинка (Кн), л'іж^лник (Мск, Вс), прости^лрадло (Зв), ковдра (Глм), кодр'а (Чв, Вс). У працях Б. Д. Грінченка й В. К. Василенка *ковдра*, *ковдра* «од'яло» (Hrinchenko, 1907–1909, II, с. 261), «въ крестьянскомъ быту очень плотное рядно, служащее од'яломъ или подстилкой вместо тюфяка» (Vasilenko, 1902, р. 168) та в словнику сучасної української мови «тепле вкривало, здебільшого на ваті, яким люди накриваються в постелі» (Busel, 2005, р. 550). Ліжники робили з овечої пряжі, що засвідчено в працях XIX–XX ст.: *Ліжника не зробила і вовницю розгубила* (Bilodida, 1970 – 1980, V, р. 1143); *ліжник* «шерстяное од'яло» (Hrinchenko, 1907–1909, II, р. 368), «массивное пушистое од'яло вродѣ байкового изъ грубой шерстяной пряжи на коноплянной основѣ» (Vasilenko, 1902, р. 172); «домоткана ковдра (звичайно вовняна)» (Busel, 2005, р. 618). У словниках номен *простирадло* зафіксовано з фонетичним варіантом *простирало* як «простыня» (Hrinchenko, 1907–1909, III, р. 481), «довге і широке полотнище, найчастіше з білої тканини, яке стелиться на постіль, підкладається під ковдру або використовується для обтирання» (Busel, 2005, р. 1170). Дехто з інформантів говорив, що вони укривалися не рядном, а іншими виробами, наприклад: *ко^лжух* (Мрн), *ку^лфайка* (Глз), *с^лвитка* (Зв), *с^лвити* (Гл, Мрн).

Репрезентантами семи 'рядно, яким застилають лаву' є назви р'ад^лно (Гл, Кл, Лз, См), рад^лно (Ів, Зл, Пп, Вн, ТР), р'аденце (Сб), радови^лна (Пр, Б), рад'ушка (Вшн, Окс), л'іж^лник (Хл, Гл), на^ллавник (Ан), зас^лтолка (Дбр). Лексеми *л'іж^лник*, *зас^лтолка* мають дієслівну твірну основу *ложити*, *стелити*, а *на^ллавник* – призначення рядна. У кількох говірках мовці зазначили, що для за-

стилання лави використовували *ко^лжух* (Кн, Кр), *ко^лрейі* (Гл), *ко^лфайки* (Пп, Глз), *ко^лфайки* (Лз).

Сему 'рядно, яким застилили підлогу' представлено лексемами р'ад^лно (Врш, Хл, Мд, Гл, Глз, Вс, Кн, Дбр, Бзб, Лн), рад^лно (Жт, Зл, Б), зас^лт'іл^лка (Кл, Мск), зас^лтолка (Мск, Дбр), застил^лки (Мск), прот^лол (Бзб, Кз), прот^лтолка (Чв, Кл), п'іл^лка (Мск), тап^лч'ан (Пп), до^лрожка (Дв, Зв), поло^лве (Сч). Одним зі значень лексеми *п'іл^лка* є «підстилка на підлогу, долівку і т. ін.» (Bilodida, 1970–1980, VI, р. 534). Більшість номенів (*зас^лт'іл^лка*, *зас^лтолка*, *застил^лки*, *прот^лол*, *прот^лтолка*) походить від дієслова *стелити*. Імовірно, найменування *тап^лч'ан* утворене шляхом метонімії – перенесення, що означає назву предмета, який застилили на саму підстилку, бо *тапчан* – «вид ліжка з дощок без спинок» (Bilodida, 1970 – 1980, X, р. 37). Прикметник *поло^лве* вказує на призначення рядна.

Отже, до складу ЛСГ назв виробів ткацтва належать номен-терміни (*домот^лкане*, *самот^лробне*, *самот^лкане*, *р'ад^лно*, *рад^лно*, *радови^лна*, *радов'і^лна*, *л'іж^лник*, *ковдра*, *кодр'а*, *со^лроч'ки*, *сп'ід^лниц'і*, *на^ллавник*, *руш^лник* тощо), інші – субститути, які замінили загальну назву конкретною, указують на призначення за дією чи за якістю пряжі (*зас^лт'іл^лка*, *зас^лтолка*, *застил^лки*, *прот^лол*, *прот^лтолка*, *вал*). Системний характер цієї групи лексики засвідчують зв'язки репрезентантів з основами *вал-*, *р'ад-*, *рад-* та полісемія. Лексеми цієї групи багатозначні, оскільки реалізують по кілька сем: *р'ад^лно* (*рад^лно*) – 'рядно на ліжку, що підстилають під перину'; 'рядно, яким укриваються'; 'рядно, яким застилають лаву'; 'рядно, яким застилають лаву'; 'рядно, яким застилили підлогу'; *р'адови^лна* – 'рядно, яким застилають лаву', 'рядно на ліжку, що підстилають під перину'. Це засвідчує втрату розрізнявальних ознак рядна за його призначенням. Більшість найменувань – однослівні назви, які мають словотвірні, морфологічні та фонетичні варіанти, поширені в різних групах досліджуваних говірок.

4. Висновки

Отже, способи номінації тканин і виробів у середньонаддніпряньських говірках репрезентовано незначною кількістю лексичних одиниць,

що зумовлено, очевидно, наявністю в реальному житті носіїв говірки тієї чи іншої лексеми, детермінованою різними соціальними чинниками. Більшість найменувань набули ширшого значення, чимало сем узагалі не мають лексичної реалізації через відсутність знань діалектоносіїв про різновиди, частини та якість полотна й тканини. Загальною закономірністю функціонування назв тканин і виробів ткацтва є збереження давнього лексичного складу.

Перспективу дослідження вбачаємо в докладному аналізі тематичної групи лексики ткацтва середньонаддніпрянських говірок та їхньої інтерпретації в загальноукраїнському контексті.

Література:

1. Василенко В. К. Опыт толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии: Кустарные промыслы, сельское хозяйство и земледелие, народные поговорки и изречения. *Сб. Харьк. Ист-филол. об-ва*. Харьков, 1902. Т. 13. С. 139–214.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. Веселовська З. М. Народна українська і російська термінологія культури конопель та льону. *Наукові записки Харківської науково-дослідницької кафедри мовознавства*. 1929. № 2. С. 63–76.
4. Гримашевич Г.І. Динаміка лексики ткацтва в середньополіських говірках. *Філологічний вісник уманського державного педагогічного університету ім. П. Тичини*. Вип. 1. Умань : ВПЦ «Візаві», 2011. С. 219–225.
5. Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Київ, 1907–1909. Т. 1–4.
6. Дзензелівський Й. О. Термінологія, пов'язана з ткацьким станком у говірках Закарпатської області. *Доповіді та повідомлення*. 1957. Вип. 1. С. 77–80.
7. Жуган Н. А. Лексика ткацтва в середньонаддніпрянських говірках : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 ; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2019. 331 с.
8. Жуган Н. А. Лексико-семантичні групи назв знарядь, пов'язаних із прядінням, у середньонаддніпрянських говірках. *Мовознавчий вісник*: Зб. наук. пр. / МОН-МС України. Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. 2019. Вип. 27. С. 85–91.
9. Николаенко І. О. Структура й ареальна характеристика лексики традиційного ткацтва в українських схід-

нослобожанських говірках : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України; Інститут української мови. Київ, 2000. 545 с.

10. Оскирко О. П. Назви їжі та напоїв як об'єкт українського мовознавства // *Філологічний часопис : зб. наук. праць*. Умань : Візаві, 2017. Вип. 1 (9). С. 53–62.
11. Оскирко О. П. Номінація обрядових страв весняного циклу у східнополіських говірках *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Вип. 1 (39). 2018. С. 122–125.
12. Павлова М. Р. Полесская терминология ткачества на общеславянском фоне : автореф. на соискание ученой степени дис. канд. филол. наук. Москва, 1990. 18 с.
13. Словник української мови: в 11 тт. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970 – 1980. Т. 1–11.
14. Чубинский П. П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край. Т. V. Санкт-Петербург, 1873.

Умовні позначення говірок

Дв – Дівички, Дм – Демянці Переяслав-Хмельницький р-н; Ул – Улашівка, Б – Буда Таращанський р-н; Лщ – Ліщина, Лн – Леонівка, Шп – Шпендівка Кагарлицький р-н; Нст – Насташки Рокитнянський р-н; Ів – Іванівка Ставищанський р-н **Київської обл.**; Зкр – Зікранці Хорольський р-н; Ост – Остапівці, Лзр – Лазорки Гребінський р-н; Чв – Чевельча Оржицький р-н **Полтавської обл.**; Куцівка Смілянський р-н; Мх – Михайлівка, Врб – Вербівка Кам'янський р-н; Вл – Вільшана, Хл – Хлистунівка, Мрн – Моринці, Влх – Вільховець Звенигородський р-н; Нх – Нехайки, Кл – Коломиці, Тп – Тополі Драбівський р-н; Тн – Тинівка Жт – Житники Жашківський р-н; Др – Драбівці, Глз – Гельмязів Золотоніський р-н; Бб – Бобрися, Лп – Ліпляве, Кн – Кононча Канівський р-н; Ст – Ступичне Катеринопільський р-н; Гл – Глушки, Зв – Завадівка, Мрп – Миропілля, Нб – Набутів, См – Саморідня Корсунь-Шевченківський р-н; ТР – Товсті, Шш – Шушківка Роги Лисянський р-н; Івх – Івахни Монастирищенський р-н; Вш – Вишнополь, Зл – Зеленьків Тальнівський р-н; ДВ – Доброводи, Рг – Рогова Уманський р-н; Влш – Вільшанка, Сч – Сичівка Христинівський р-н; Вр – Вершачі, Мд – Медведівка, Мл – Мельники, Сб – Суботів Чигиринський р-н; ВБ – Велика Бурімка, Мск – Москаленки Чорнобаївський р-н; Сгн – Сигнаївка, Ан – Антонівка, Лз – Лозоватка Шполянський р-н **Черкаської обл.**; Дбр – Дібрівка, Глк – Голиково Новомиргородський р-н **Кіровоградська обл.**

References:

1. Vasilenko, V. K. (1902). Opyit tolkovogo slovarya narodnoy tehnicheckoy terminologii po Poltavskoy gubernii: Kustarnyie promyislyi, selskoe hozyaystvo i zemledelie, narodnyie pogovorki i izrecheniya [Experience of explanatory dictionary of folk technical terminology in Poltava province: Handicrafts, agriculture and agriculture, folk sayings and sayings]. *Sb. Khark. Yst-fylool. ob-va*. Kharkov. [in Russian]
2. Veselovska, Z. M. (1929). Narodna ukrainska i rosiiska terminolohiia kultury konopel ta lonu [Traditional Ukrainian and Russian culture terminology hemp and flax]. *Naukovi zapysky Kharkivskoi naukovo-doslidnytskoi kafedry movoznavstva*. (2). [in Ukrainian]
3. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (2005) / Uklad. i hol. red. V. T. Busel. Kyiv; Irpin: VTF "Perun". [in Ukrainian]
4. Hrymashevych, H. I. (2011). Dynamika leksyky tkatstva v serednopoliskykh hovirkakh [The Dynamics of the weaving vocabulary in the middle Polisiyi (Woodland) Dialects] *Filolohichniy visnyk umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. P. Tychny* (1). Uman : VPTs «Vizavi». [in Ukrainian]
5. Hrinchenko, B. D. (1907–1909). 1–3. Slovar ukrainskoi movy [The Dictionary of Ukrainian]. Kyiv. [in Ukrainian]
6. Dzendzelivskiy, Y. O. (1957). Terminolohiia, poviazana z tkatskym stankom u hovirkakh Zakarpatskoi oblasti [Terminology associated with the loom in the dialects of the Transcarpathian region]. *Dopovidi ta povidomlennia* (1). [in Ukrainian]
7. Zhuhan N. A. (2019) Leksyka tkatstva v serednonaddniprianskykh hovirkakh : dys. ... kand. filol. nauk : spets. 10.02.01 ; Cherkaskyi natsionalnyi universytet im. B. Khmelnytskoho. Cherkasy. [in Ukrainian]
8. Zhuhan N. A. (2019) Leksyko-semantychni hrupy nazv znariad, poviazanykh iz priadinniam, u serednonaddniprianskykh hovirkakh. *Movoznavchyi visnyk: Zb. nauk. pr. / MONMS Ukrainy. Cherkaskyi nats. un-t im. B. Khmelnytskoho. Vyp. 27*. [in Ukrainian]
9. Nikolaienko, I. O. (2000). Struktura y arealna kharakterystyka leksyky tradytsiinoho tkatstva v ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirkakh [Structure and areal characteristics of the vocabulary of traditional weaving in the Ukrainian East slobozhanskih dialects]. PhD dissertation (10.02.01). Kyiv. [in Ukrainian]
10. Oskyrko O. P. (2017) Nazvy yizhi ta napoiv yak obiekt ukrainskoho movoznavstva // *Filolohichniy chasopys : zb. nauk. prats. Uman : Vizavi, Vyp. 1 (9)*. [in Ukrainian]
11. Oskyrko O. P. (2018) Nominatsiia obriadovykh strav vesnianoho tsykladu u skhidnopolidskykh hovirkakh *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia: Filolohiia. Vyp. 1 (39)*. [in Ukrainian]
12. Pavlova M. R. (1990) Poleskaia termynolohiia tkachestva na obshcheslavianskom fone : avtoref. na soyskanye uchenoi stepeny dys. kand. fylool. nauk. Moskva. [in Russian]
13. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tt. (1970–1980) AN URSS. Instytut movoznavstva; za red. I. K. Bilodida. Kyiv : Naukova dumka. T. 1–11. [in Ukrainian]
14. Chubinskiy P. P. (1873). Trudyi etnograficheskoye-statisticheskoy ekspeditsii v Zapadno-russkiy kray [The works of the ethnographic-statistical expedition in the Western Russian region]. 1. Sankt-Peterburg. [in Russian]